అధ్యాయం 6

భారతదేశంలో నాగరికత ఆవిర్భావం

హరప్పా, సింధు లేదా సింధు-సరస్వతి నాగరికత అని వివిధ రకాలుగా పిలువబడే భారతదేశంలోని అత్యంత పురాతన నాగరికత అనేక విధాలుగా గొప్పది. ధనికులు మరియు పేదల మధ్య తేడాలు స్పష్టంగా కనిపించని సమతుల్య సమాజం ఎలా జీవిస్తుందో ఇది చూపించింది. సారాంశంలో, హరప్పా సామాజిక దృశ్యం 'దోపిడీ' కాదు, పరస్పర 'సర్దుబాటు'.

- బి.బి.లాల్

పెద్ద ప్రశ్నలు ?

1. నాగరికత అంటే ఏమిటి?
2. భారత ఉపఖండం యొక్క ప్రారంభ నాగరికత ఏది?
3. దాని ప్రధాన విజయాలు ఏమిటి?

0681CH06

© NCERT not republished

పటం 6.1. ధోలావీరా 'కోట' ప్రాంతానికి ఉత్తర ద్వారం.

లోహశాస్త్రం: ప్రకృతి నుండి లోహాలను వెలికి తీయడం, వాటిని శుద్ధి చేయడం లేదా కలపడం, అలాగే లోహాలు మరియు వాటి లక్షణాల యొక్క శాస్త్రీయ అధ్యయనం.

నాగరికత అంటే ఏమిటి?

చాప్టర్ 4 చివరలో, మొదటి మానవ సమూహాలు స్థిరపడటం, వ్యవసాయాన్ని అభ్యసించడం, కొన్ని సాంకేతికతలను అభివృద్ధి చేయడం (నిర్మాణం, లోహశాస్త్రం, రవాణా వంటివి) మరియు 'నాగరికత' వైపు అడుగులు వేయడం.

అలాంటప్పుడు నాగరికత అంటే ఏమిటి? సాధారణంగా, ఈ పదాన్ని మానవ సమాజాల యొక్క అధునాతన దశకు లేదా పునాదికి ఉపయోగిస్తారు. ఖచ్చితంగా చెప్పాలంటే, ఒక 'నాగరికత' కనీసం ఈ క్రింది లక్షణాలను కలిగి ఉండాలని మేము ఇక్కడ పరిశీలిస్తాము:

- **ప్రభుత్వం మరియు పరిపాలన రూపాలు** - మరింత సంక్లిష్టమైన సమాజాన్ని మరియు దానియొక్క అనేక కార్యకలాపాలను నిర్వహించడానికి
- **పట్టణీకరణ** - పట్టణ ప్రణాళిక, నగరాల అభివృద్ధి మరియు వాటి నిర్వహణ, ఇందులో సాధారణంగా నీటి నిర్వహణ మరియు డ్రైనేజీ వ్యవస్థలు ఉంటాయి
- వివిధ రకాలు **హస్తకళలు** - ముడి పదార్థాల నిర్వహణ (రాయి లేదా లోహం వంటివి) మరియు పూర్తయిన వస్తువుల ఉత్పత్తి (ఆభరణాలు మరియు పనిముట్లు వంటివి) తో సహా
- అన్ని రకాల వస్తువులను మార్పిడి చేయడానికి అంతర్గత (నగరం లేదా ప్రాంతం లోపల) మరియు బాహ్య (సుదూర ప్రాంతాలు లేదా ప్రపంచంలోని ఇతర ప్రాంతాలతో) వాణిజ్యం
- ఒక రకమైన **రాత** - రికార్డులను ఉంచడానికి మరియు కమ్యూనికేట్ చేయడానికి అవసరం
- కళ, వాస్తుశిల్పం, సాహిత్యం, మౌఖిక సంప్రదాయాలు లేదా సామాజిక ఆచారాల ద్వారా వ్యక్తీకరించబడిన జీవితం మరియు ప్రపంచం గురించి **సాంస్కృతిక ఆలోచనలు**
- ఒక ఉత్పాదక **వ్యవసాయం** - పల్లెలకే కాదు, నగరాలకు కూడా తిండి పెట్టడానికి సరిపోతుంది.

దాని గురించి ఆలోచించండి

పైన పేర్కొన్న లక్షణాలలో ఏది అత్యంత ప్రాథమికమైనదిగా మీరు భావిస్తున్నారు - అంటే, ఇతరులందరి అభివృద్ధికి అవసరమైన లక్షణం?

© NCERT not to be republished

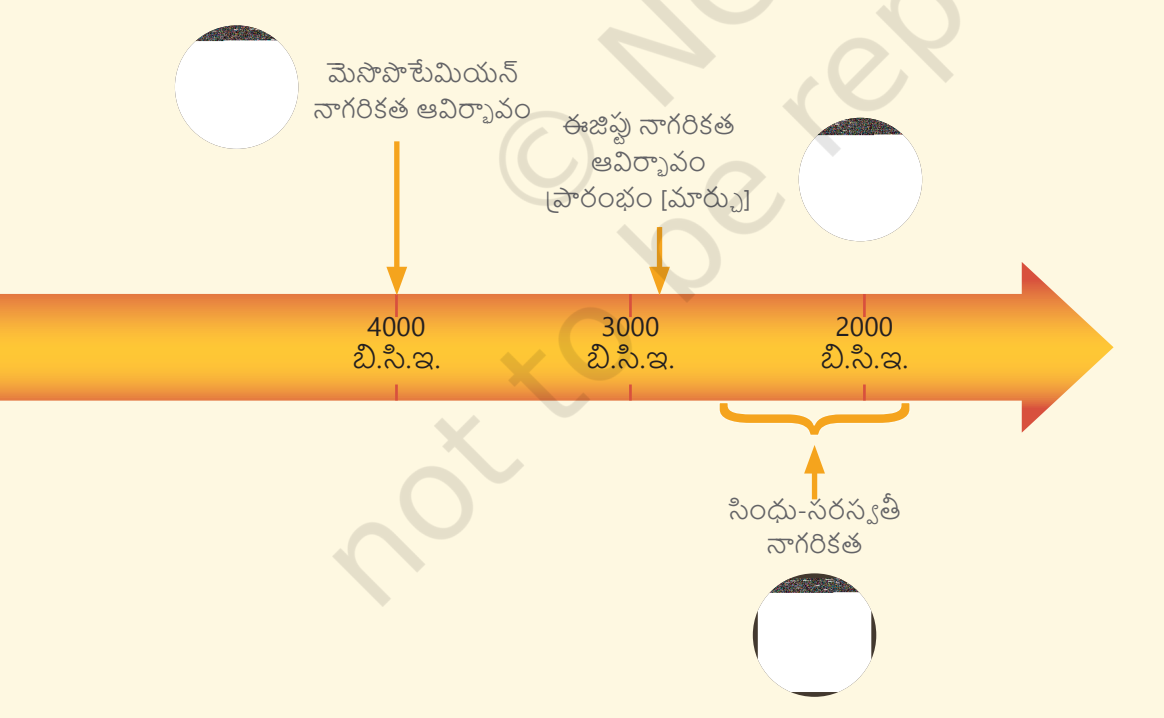
అవేంటో అన్వేషిద్దాం

పై జాబితాలోని ప్రతి లక్షణం కొరకు, మీరు ఒక జాబితాను తయారు చేయగలరా అటువంటి సమాజంలో ఉండగల వృత్తులు లేదా ఉద్యోగాలు?

ఈ లక్షణాలన్నీ నేడు ప్రపంచంలోని చాలా సమాజాలలో ఉన్నాయని చూడటం చాలా సులభం. కానీ ఇప్పుడు మనం నిర్వచించిన అర్థంలో నాగరికత ఎప్పుడు ప్రారంభమైంది?

నాగరికత ప్రపంచంలోని వివిధ ప్రాంతాలలో వేర్వేరు కాలాల్లో ప్రారంభమైంది. మెసొపొటేమియా (ఆధునిక ఇరాక్ మరియు సిరియా) అని పిలువబడే ప్రాంతంలో, ఇది సుమారు 6,000 సంవత్సరాల క్రితం జరిగింది, మరియు పురాతన ఈజిప్టులో నాగరికత కొన్ని శతాబ్దాల తరువాత కొనసాగింది. వీటి గురించి, మరికొన్ని నాగరికతల గురించి తర్వాతి తరగతిలో తెలుసుకుంటారు. అనేక విధాలుగా, ఆ పురాతన నాగరికతల అపారమైన సహకారం మరియు పురోగతి లేకుండా మానవత్వం దాని ప్రస్తుత దశకు చేరుకోలేదు.

అయితే ప్రస్తుతానికి మన భారత ఉపఖండాన్ని మాత్రమే చూద్దాం, మరియు దాని వాయవ్య ప్రాంతం ఇక్కడే మన కథ మొదలవుతుంది.

పటం 6.2. క్రీ.పూ 2600 నుండి 1900 వరకు సింధు-సారస్వతి నాగరికత కాలాన్ని చూపించే కాలక్రమం.

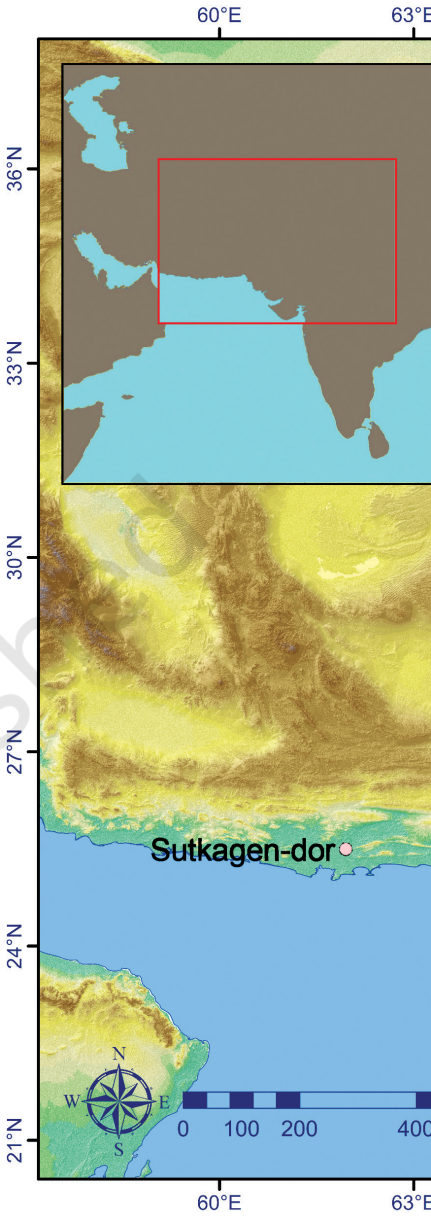
© NCERT not to be republished

గ్రామం నుండి నగరం వరకు

ఉపనది: ఒక పెద్ద నది (లేదా సరస్సు)లో ప్రవహించే నది. ఉదాహరణకు యమునా నది గంగానదికి ఉపనది.

విస్తారమైన పంజాబు (ప్రస్తుతం భారతదేశం మరియు పాకిస్తాన్ మధ్య విభజించబడింది) మరియు సింధ్ (ప్రస్తుతం పాకిస్తాన్ లో ఉంది) యొక్క విస్తారమైన మైదానాలు సింధు నది మరియు దాని **ఉపనదులు** ద్వారా నీరు అందిస్తాయి. ఇది ఆ మైదానాలను సారవంతం చేసింది మరియు అందువల్ల వ్యవసాయానికి అనుకూలంగా మారింది. కొన్ని సహస్రాబ్దాల క్రితం సరస్వతీ అనే మరో నది హిమాలయాల పాదాల నుంచి హర్యానా, పంజాబ్, రాజస్థాన్ మరియు గుజరాత్ (పటం 6.3 చూడండి) లోని కొన్ని ప్రాంతాల గుండా ప్రవహించేది. ఈ మొత్తం ప్రాంతంలో, క్రీస్తుపూర్వం 3500 నుండి, గ్రామాలు పట్టణాలుగా అభివృద్ధి చెందాయి, మరియు వాణిజ్యం మరియు ఇతర మార్పిడిలు పెరగడంతో, ఆ పట్టణాలు నగరాలుగా మరింత అభివృద్ధి చెందాయి. ఈ పరివర్తన క్రీస్తుపూర్వం 2600 ప్రాంతంలో జరిగింది.

పురావస్తు శాస్త్రవేత్తలు ఈ నాగరికతకు 'సింధు', 'హరప్పా', 'ఇండస్-సరస్వతి' లేదా 'సింధు-సరస్వతి' నాగరికత అని అనేక పేర్లు పెట్టారు. మేము ఈ పదాలన్నింటినీ ఉపయోగిస్తాము. దీని నివాసితులను 'హరప్పా' అని పిలుస్తారు. ఇది ప్రపంచంలోని పురాతన నాగరికతలలో ఒకటి.

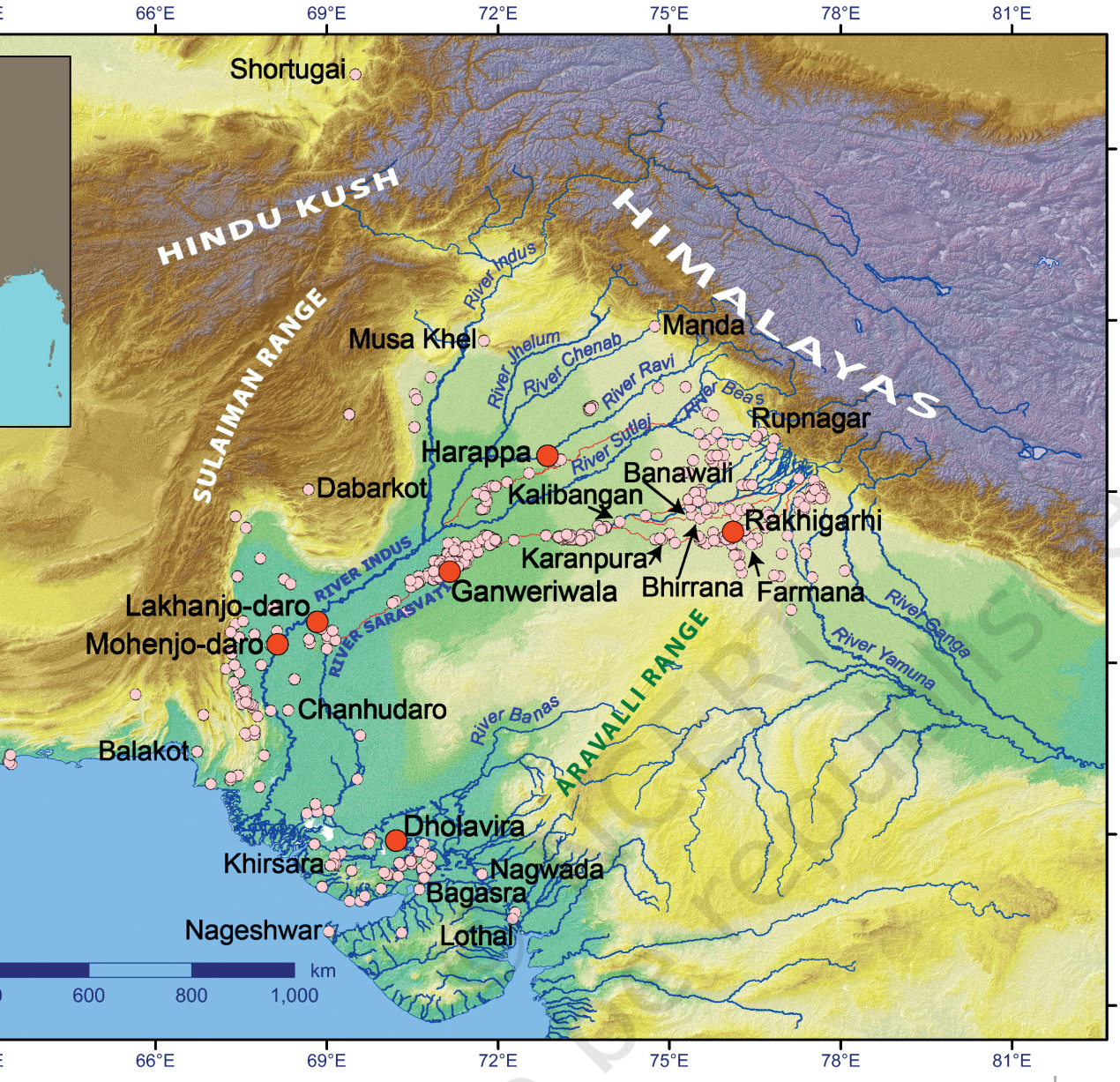

మిస్ అవ్వకండి

ఈ నాగరికత నివాసులను నేడు 'హరప్పా' అని ఎందుకు పిలుస్తారు? ఎందుకంటే హరప్పా నగరం (ప్రస్తుతం పాకిస్తాన్ లోని పంజాబ్ లో ఉంది) ఒక శతాబ్దం క్రితం 1920-21 లో తవ్వబడిన నాగరికతలో ఇది మొదటిది.

ఈ పరిణామాన్ని 'భారతదేశపు మొదటి పట్టణీకరణ' అని కూడా అంటారు.

© NCERT not to be republished

పటం 6.3. సింధు-సరస్వతి నాగరికతలోని కొన్ని ప్రధాన స్థావరాల పటం. పర్వత శ్రేణులు ఏర్పరచిన సహజ సరిహద్దులను గమనించండి. (గోధుమ రంగులో ఉన్నవి).

అవేంటో అంవేషిద్దాం

ఈ నాగరికతకు చెందిన కొన్ని ముఖ్యమైన నగరాలు గుర్తించబడ్డాయి. పటం (పటం 6.3). ఒక తరగతి కార్యకలాపంగా, ఈ నగరాలను తరువాతి పేజీలోని పట్టికలోని ఆధునిక రాష్ట్రాలు లేదా ప్రాంతాలతో సరిపోల్చడానికి మీరు ప్రయత్నించగలరా?

© NCERT not to be republished

హరప్పా నగరం	ఆధునిక రాష్ట్రం/ప్రాంతం
ధోలావిరా	పంజాబ్
హరప్పా	గుజరాత్
కలిబంగన్	సింధ్
మొహెంజొదారో	హర్యానా
రాఖీగర్హి	రాజస్థాన్

సరస్వతి నది

పటం (89వ పేజీలోని పటం 6.3) సింధు నదిని చూపిస్తుంది (లేదా సింధు) మరియు దాని ఐదు ప్రధాన ఉపనదులు; మొహెంజొదారో మరియు హరప్పా వంటి ఆ నదుల వెంట ముఖ్యమైన నగరాలు అభివృద్ధి చెందాయి. కానీ సరస్వతి నది వెంబడి అనేక ప్రదేశాలు ఉన్నాయి, ఇది నేడు భారతదేశంలో 'ఘగ్గర్' మరియు పాకిస్తాన్లో 'హక్రా' అని పిలుస్తారు (అందుకే 'ఘగ్గర్-హక్రా నది' అని పిలుస్తారు). ఈ నది ఇప్పుడు కాలానుగుణమైనది, ఎందుకంటే ఇది వర్షాకాలంలో మాత్రమే ప్రవహిస్తుంది.

సరస్వతీ నది గురించి మొదట ఋగ్వేదంలో ప్రస్తావించబడింది, ఇది పురాతన ప్రార్థనల సంకలనం, దీని గురించి మనం 7 వ అధ్యాయంలో చూద్దాం. ఈ గ్రంథంలో సరస్వతిని ఒక దేవతగా, 'పర్వతం నుండి సముద్రం వరకు' ప్రవహించే నదిగా ఆరాధిస్తారు. తరువాతి గ్రంథాలు నది ఎండిపోయి చివరికి కనుమరుగవుతుందని వర్ణించాయి.

పట్టణ ప్రణాళిక

ప్రస్తుతం పాకిస్తాన్ లో ఉన్న హరప్పా, మొహెంజోదారో ఈ నాగరికతలో కనుగొనబడిన మొదటి రెండు నగరాలు; వాటి గుర్తింపు 1924, ఒక శతాబ్దం క్రితం నాటిది. సింధూ మైదానాలలో అనేక ప్రదేశాలు అనుసరించబడ్డాయి, అందుకే నాగరికతను మొదట్లో 'సింధు లోయ నాగరికత' అని పిలిచేవారు.

తరువాత ధోలావీరా (గుజరాత్ లో), రాఖీగర్హి (హర్యానాలో), గన్వేరివాలా (పాకిస్తాన్ లోని చోలిస్థాన్ ఎడారిలో), వందలాది చిన్న ప్రదేశాలు (గుజరాత్ లోని లోథాల్

© NCERT not to be republished

దాని గురించి ఆలోచించండి

మీరు 'సింధు లోయ నాగరికత' అనే పదాన్ని చూసి ఉండవచ్చు మరియు మేము దానిని ఉపయోగించలేదని గమనించి ఉండవచ్చు. ఈ పటాన్ని పరిశీలిస్తే (89వ పేజీలోని పటం 6.3) 'లోయ' అనే పదం ఎందుకు కాలం చెల్లిపోయిందో తెలుస్తుంది, ఎందుకంటే నాగరికత సింధు ప్రాంతాన్ని దాటి విస్తరించిందని మనకు ఇప్పుడు తెలుసు.

వంటివి) వంటి ఇతర ప్రధాన నగరాలు కనుగొనబడ్డాయి, వాటిలో కొన్ని తవ్వకాలు జరిపారు. అలాంటి ఆవిష్కరణలు నేటికీ కొనసాగుతూనే ఉన్నాయి! సరస్వతీ బేసిన్లో రెండు ప్రధాన నగరాలు - రాఖీగర్హి మరియు గన్వేరివాలా మాత్రమే కాకుండా అనేక చిన్న నగరాలు (హర్యానాలోని ఫర్మానా, రాజస్థాన్లోని కలిబంగన్) మరియు కొన్ని పట్టణాలు (హర్యానాలోని భిరానా మరియు బనావలి) కూడా ఉన్నాయి. వాస్తవానికి, పటం (89వ పేజీలోని పటం 6.3) ఆ ప్రాంతంలోని సైట్ల అధిక సాంద్రతను స్పష్టం చేస్తుంది.

పెద్ద హరప్పా నగరాలు ఖచ్చితమైన ప్రణాళికల ప్రకారం నిర్మించబడ్డాయి. వారు విశాలమైన వీధులను కలిగి ఉన్నారు (92 వ పేజీలోని చిత్రం 6.4 మరియు 6.5), ఇవి తరచుగా ప్రధాన దిశలకు అనుగుణంగా ఉండేవి.చాలా **నగరాలుకోటలతో** చుట్టుముట్టబడి, రెండు విభిన్న భాగాలను కలిగి ఉన్నట్లు అనిపిస్తుంది-స్థానిక **ఉన్నతవర్గం** బహుశా నివసించే 'ఎగువ పట్టణం' మరియు సామాన్య ప్రజలు నివసించే 'దిగువ పట్టణం'.

కొన్ని పెద్ద భవనాలు సామూహిక ప్రయోజనాల కోసం ఉపయోగించినట్లు అనిపిస్తుంది - ఉదాహరణకు, రవాణా చేయవలసిన వస్తువులను నిల్వ చేసే గోదాములు. వివిధ పరిమాణాల వ్యక్తిగత గృహాలు వీధులు మరియు చిన్న దారులలో ఉన్నాయి. చిన్న, పెద్ద ఇళ్ల నిర్మాణంలో నాణ్యత ఒకేలా ఉండటం గమనార్హం. ఆ భవనాలన్నీ సాధారణంగా ఇటుకలతో నిర్మించబడ్డాయి.

కొన్ని నిర్మాణాల ఉద్దేశం చర్చనీయాంశంగా ఉంది. మొహెంజొదారోలోని ప్రసిద్ధ 'మహా స్నానం' (93వ పేజీలోని పటం 6.6) చిన్నదే అయినా విపులమైనది. ఇది సుమారు 12 x 7 మీటర్ల కొలతను కలిగి ఉంటుంది మరియు జాగ్రత్తగా వేసిన ఇటుకలపై నీటినిరోధక పదార్థం (సహజ బిటుమెన్, ఒక రకమైన తారు వంటివి) వర్తించబడింది. చెరువు చుట్టూ చిన్న గదులు ఉన్నాయి, వాటిలో ఒకటి

కోట నిర్మాణం: ఒక జనావాసం లేదా నగరం చుట్టూ ఒక భారీ గోడ, సాధారణంగా రక్షణ నిర్మాణం.

ఎలైట్: ఇక్కడ, ఈ పదం పాలకులు, అధికారులు, నిర్వాహకులు మరియు తరచుగా పూజారులు వంటి సమాజంలోని ఉన్నత వర్గాలను సూచిస్తుంది.

© NCERT not to be republished

(పైన) పటం 6.4. దిగువ పట్టణ ప్రాంతంలోని కలిబంగన్ (రాజస్థాన్) వద్ద ఒక విశాలమైన వీధి.

(కుడి) పటం 6.5. ధోలావీరాలో నివాస ప్రాంతం, లంబ వీధులు, మధ్య పట్టణంలో (ధోలావీరాలో ఇతర నగరాల మాదిరిగా రెండు కాదు, మూడు వేర్వేరు మండలాలు ఉన్నాయి). అలాగే, ఈ నగరంలో, చాలా భవనాల పునాదులు రాళ్లతో వేయబడాయి.

© NCERT not to be republished

బావిని కూడా కలిగి ఉంది; ట్యాంకును ఎప్పటికప్పుడు ఖాళీ చేసి మంచినీటితో నింపడానికి ఒక మూలన ఒక కాలువ ఉండేది.

పటం 6.6. మొహెంజోదారో గ్రేట్ బాత్

అటువంటి నిర్మాణం యొక్క ఉద్దేశ్యం ఏమిటి? పురావస్తు శాస్త్రవేత్తలు అనేక సాధ్యమైన వివరణలను ప్రతిపాదించారు - ప్రజలకు బహిరంగ స్నానం; రాజకుటుంబానికి మాత్రమే స్నానం; లేదా మతపరమైన ఆచారాలకు ఉపయోగించే ట్యాంక్. ఈ నగరంలో, చాలా ఇళ్లలో వ్యక్తిగత స్నానపు గదులు ఉన్నాయని తేలింది కాబట్టి మొదటి వివరణను ఇప్పుడు తిరస్కరించబడింది.

అవేంటో అనేషిద్దాం

చివరి రెండు వ్యాఖ్యానాల గురించి క్లాసులో చర్చించండి. ఇంకెవరి గురించైనా ఆలోచిస్తున్నారా? ఈ సందర్భంలో, మనకు చరిత్ర యొక్క మరే ఇతర మూలం లేదని గుర్తుంచుకోండి - శాసనం లేదు, వచనం లేదు, యాత్రికుల ఖాతా లేదు.

© NCERT not to be republished

నీటి నిర్వహణ

హరప్పా ప్రజలు నీటి నిర్వహణ మరియు పరిశుభ్రతకు చాలా ప్రాముఖ్యత ఇచ్చారు. వారి ఇళ్లలో స్నానం చేయడానికి ఎక్కువగా ప్రత్యేక స్థలం ఉండేవి; ఇవి కాలువల యొక్క పెద్ద నెట్ వర్క్ కు అనుసంధానించబడ్డాయి (పటం 6.7), ఇవి సాధారణంగా వీధుల క్రింద ప్రవహించి వ్యర్థ జలాలను తీసుకువెళతాయి.

పటం 6.7. లోథాల్ (గుజరాత్) వద్ద డ్రైనేజీ వ్యవస్థ

మొహెంజొదారోలో ప్రజలు ఇటుకలతో చేసిన వందలాది బావుల నుంచి నీటిని తీసుకున్నారు. కానీ ఇతర ప్రాంతాలలో, ఇది చెరువులు, సమీప వాగులు లేదా

మానవ నిర్మితం జలాశయాలు నుండి కావచ్చు. ధోలావీరా (గుజరాత్ లోని రాన్ ఆఫ్ కచ్ లో) విషయంలో, అతిపెద్ద జలాశయం పొడవు 73 మీటర్లు!

జలాశయం: నీటిని నిల్వ చేసే పెద్ద సహజ లేదా కృత్రిమ ప్రదేశం.

అవేంటో అనేషిద్దాం

తరగతి కార్యకలాపంగా, మీ తరగతి గది, పాఠశాల కారిడార్ లేదా ఆట స్థలం యొక్క పొడవును ఏదైనా కొలిచే టేప్ సహాయంతో కొలవండి. ఈ పొడవులను ధోలవీరాలోని అతిపెద్ద జలాశయం పొడవుతో పోల్చండి.

ధోలావీరా వద్ద, కనీసం ఆరు పెద్ద జలాశయాలను రాళ్లతో నిర్మించారు లేదా రాతిలో కత్తిరించారు (పటం 6.8). సమర్థవంతమైన నీటి సంరక్షణ మరియు పంపిణీ కోసం వాటిలో చాలావరకు భూగర్భ కాలువల ద్వారా అనుసంధానించబడ్డాయి.

పటం 6.8. ధోలావీరా వద్ద 33 మీటర్ల పొడవుతో రాతిలో చెక్కబడిన పెద్ద జలాశయం.

© NCERT not to be republished

దాని గురించి ఆలోచించండి

ఇంతటి జలాశయాల నెట్వర్క్ను నిర్మించడానికి పెద్ద సంఖ్యలో కార్మికులు అవసరమవుతారని ఊహించండి. వారి పనిని ఎవరు నిర్వహించారని మరియు వారికి ఖచ్చితమైన సూచనలు ఇచ్చారని మీరు అనుకుంటున్నారు? వారి శ్రమకు ప్రతిఫలం ఎలా ఇవ్వబడిందని మీరు అనుకుంటున్నారు? (సూచన: ఆ సమయంలో డబ్బు లేదు, ఇప్పుడున్న విధానంలో) రిజర్వాయర్లను ఎప్పటికప్పుడు శుభ్రం చేయాల్సిన అవసరం ఉన్నందున, వాటి నిర్వహణను నిర్వహించడానికి ఏదైనా స్థానిక అథారిటీ ఉందా? వీటన్నిటి నుండి ఈ నగర పాలకుడు మరియు పురపాలక పరిపాలన గురించి మనకు ఏ ఆధారాలు లభిస్తాయి?

మీ ఊహాశక్తిని ఉపయోగించండి మరియు మీ ఉపాధ్యాయుడితో చర్చించండి. పురావస్తు శాస్త్రవేత్తలు ఈ ప్రశ్నలను కూడా చర్చిస్తారు మరియు సమాధానాలు ఎల్లప్పుడూ అంతిమమైనవి కావు!

పప్పులు: బీన్స్, బఠానీలు మరియు కాయధాన్యాలు (పప్పు) వంటి పంటల వర్గం. కాయధాన్యాలు (పప్పు) కలిగి ఉన్న పంటల వర్గం.

హరప్పా వాసులు ఏం తిన్నారు?

హరప్పా వాసులు పెద్ద లేదా చిన్న నదుల ఒడ్డున అనేక స్థావరాలను ఏర్పరచుకున్నారు. నదులు వాటి చుట్టుపక్కల నేలను సుసంపన్నం చేస్తాయి కాబట్టి, సులభంగా నీరు అందుబాటులో ఉండటానికి మాత్రమే కాకుండా, వ్యవసాయానికి కూడా ఇది ఒక తార్కిక ఎంపిక. హరప్పన్లు పప్పుధాన్యాలు, వివిధ రకాల కూరగాయలతో పాటు బార్లీ, గోధుమలు, కొన్ని చిరుధాన్యాలు, కొన్నిసార్లు వరివంటి తృణధాన్యాలను పండించారని పురావస్తు పరిశోధనలు చూపించాయి. వారు యురేషియాలో పత్తిని పండించిన మొదటివారు, దీనిని వారు బట్టలుగా అల్లేవారు. వారు నాగలి (పటం 6.9) తో సహా వ్యవసాయ పనిముట్లను తయారు చేశారు, వీటిలో కొన్ని ఆధునిక రైతులు ఉపయోగిస్తున్నారు.

పటం 6.9. హర్యానాలోని బనావాలి నుండి తీసిన నాగలి యొక్క చిన్న మట్టి నమూనా)

© NCERT not to be republished

ఈ తీవ్రమైన వ్యవసాయ కార్యకలాపాలను చిన్న గ్రామీణ ప్రాంతాలు లేదా గ్రామాల హున్-డ్రెడ్లు నిర్వహించాయి. గ్రామీణ ప్రాంతాల నుంచి రోజూ సరిపడా వ్యవసాయోత్పత్తులు చేరితేనే నగరాలు మనుగడ సాగించగలవు.

హరప్పా వాసులు మాంసం తినడానికి అనేక జంతువులను పెంచారు మరియు నదులలో మరియు సముద్రంలో చేపలు పట్టారు. త్రవ్వకాలలో లభించిన పెద్ద సంఖ్యలో జంతు మరియు చేపల ఎముకల నుండి ఇది తెలుస్తుంది.

హరప్పా వంట కుండలలో ఏముంది? బంకమట్టి కుండల యొక్క శాస్త్రీయ పరీక్షలు కొన్ని సమాధానాలను అందించాయి, ఆశించినవి (పాల ఉత్పత్తులు) మరియు ఆశ్చర్యకరమైనవి - పసుపు, అల్లం మరియు అరటి యొక్క అవశేషాలు వంటివి. స్పష్టంగా, వారి ఆహారం చాలా వైవిధ్యమైనది!

అవేంటో అనేషిద్దాం

మీరు ఒక హరప్పా ఇంట్లో భోజనం వండుతున్నారని ఊహించుకోండి. ఏ వంటకం లేదా పైన ఇవ్వబడ్డ డేటా ఆధారంగా మీరు వంటకాలను తయారు చేస్తారా?

ఒక చురుకైన వ్యాపారం

హరప్పా వాసులు తమ సొంత నాగరికత (సమీపంలోని లేదా దూరంగా ఉన్న ఇతర నగరాలు) లోనే కాకుండా, భారతదేశం లోపల మరియు వెలుపల ఇతర నాగరికతలు మరియు సంస్కృతులతో చురుకైన వాణిజ్యంలో నిమగ్నమై ఉన్నారు. వారు ఆభరణాలు, కలప, రోజువారీ ఉపయోగించే కొన్ని వస్తువులను ఎగుమతి చేసేవారు (98వ పేజీలోని పటం 6.11), బహుశా బంగారం మరియు పత్తి, మరియు కొన్ని ఆహార పదార్థాలు కూడా ఉండవచ్చు. అత్యంత ఇష్టమైన ఆభరణాలు కార్నెలియన్ పూసలు (పటం 6.10) పేజీ 98),గుజరాత్లో ఎక్కువగా కనిపించే ఎర్రటి అర్ధ విలువైన రాయి. హరప్పా హస్తకళాకారులు వాటిని తవ్వడానికి ప్రత్యేక సాంకేతిక పరిజ్ఞానాన్ని అభివృద్ధి చేశారు, తద్వారా వాటి గుండా ఒక తీగ ప్రయాణించవచ్చు మరియు వాటిని వివిధ మార్గాల్లో అలంకరించవచ్చు. వారు శంఖాన్ని అందమైన షెల్ గాజులుగా కూడా తయారు చేశారు, షెల్ కఠినమైన పదార్థం కాబట్టి దీనికి అధునాతన పద్ధతులు అవసరం.

ఎగుమతి చేసిన వస్తువులకు బదులుగా హరప్పా వాసులు ఏమి దిగుమతి చేసుకున్నారో అంత స్పష్టంగా తెలియదు. ఇది బహుశా రాగిని కలిగి ఉండవచ్చు, ఎందుకంటే ఈ లోహం ఇంట్లో అంత సాధారణం కాదు.

© NCERT not to be republished

మిస్ అవ్వకండి

హరప్పా వాసులుమృదువైన లోహమైన రాగి పని చేసే కళలో ప్రావీణ్యం పొందారు. రాగికి తగరాన్ని కలిపితే, ఫలితంగా వచ్చే లోహం కంచు, ఇది రాగి కంటే దృఢమైనది. హరప్పా వాసులు కంచును కుండలు, గిన్నెలు తయారు చేయడానికి కాంస్యాన్ని ఉపయోగించారు, తరువాత మనం చూడబోయే విధంగా, కొన్ని బొమ్మలు.

పటం 6.11. హరప్పా దంత దువ్వెన (సుమారు 7 సెం. మీ పొడవు) ఒమన్ తీరంలో కనుగొనబడింది

అటువంటి వ్యాపారాన్ని నిర్వహించడానికి, వారు భూ మార్గాలు మరియు నదులు మరియు మరింత సుదూర గమ్యస్థానాలకు సముద్రాన్ని ఉపయోగించారు - ఇది భారతదేశంలో మొదటి క్రియాశీల సముద్ర కార్యకలాపం. వాస్తవానికి, కొన్ని హరప్పా స్థావరాలు గుజరాత్ మరియు సింధ్ తీర ప్రాంతాలలో ఉన్నాయి. గుజరాత్ లోని ఒక

పటం 6.10. సుసా (ప్రస్తుత ఇరాన్) వద్ద తవ్విన కార్నెలియన్ పూసల హరప్పా పూసలు

చిన్న జనావాసమైన లోథాల్ లో 217 మీటర్ల పొడవు మరియు 36 మీటర్ల వెడల్పు కలిగిన ఆశ్చర్యకరమైన భారీ ప్రాంతం ఉంది-దీని పొడవు రెండు ఫుట్బాల్ మైదానాల కంటే కొంచెం ఎక్కువ! ఈ పరీవాహక ప్రాంతం ఒక డాక్ యార్డ్ అయి ఉండాలి, అనగా, సరుకుల రవాణా కోసం పడవలను స్వీకరించడానికి మరియు పంపడానికి ఉపయోగించే నిర్మాణం.

ఇటువంటి విస్తారమైన వాణిజ్యానికి వ్యాపారులు తమ వస్తువులను గుర్తించగలగాలి - మరియు ఒకరినొకరు కూడా! అనేక జనావాసాల నుండి తవ్విన వేలాది చిన్న ముద్రల యొక్క ప్రధాన ఉద్దేశ్యం ఇదేనని తెలుస్తోంది.

© NCERT not to be republished

పటం 6.12. లోథాల్ వద్ద భారీ డాక్ యార్డు

ఈ ముద్రలు సాధారణంగా స్టెటైట్ అనే మృదువైన రాయితో తయారు చేయబడతాయి, ఇది వేడి చేయడం ద్వారా గట్టిపడుతుంది. అవి కొన్ని సెంటీమీటర్లను మాత్రమే కొలుస్తాయి మరియు సాధారణంగా జంతువుల బొమ్మలను వాటి పైన, రాత వ్యవస్థలో భాగమైన కొన్ని సంకేతాలతో వర్ణిస్తాయి. కానీ ఆ వ్యవస్థ మరియు జంతు బొమ్మల యొక్క ప్రతీకాత్మక అర్థం ఇంకా అర్థం కాలేదు. అవి ఏదో ఒక విధంగా వాణిజ్య కార్యకలాపాలతో సంబంధం కలిగి ఉంటాయి.

పటం 6.13-1, 6.13-2, 6.13-3. (ఎడమ నుండి కుడికి) యునికార్న్ చూపించే హరప్పా ముద్ర; ఎద్దును చూపించే హరప్పా ముద్ర; కొమ్ముల పులిని చూపించే హరప్పా ముద్ర

అవేంటో అనేషిద్దాం

ఈ మూడు హరప్పా ముద్రలను ఏదో రాత చిహ్నంతో చూస్తే, మీ మనస్సులో ఏమి జరుగుతుంది? మీరు ఏవైనా వివరణలు సూచించదలిచారా? మీ ఊహాశక్తిని పరుగెత్తనివ్వండి!

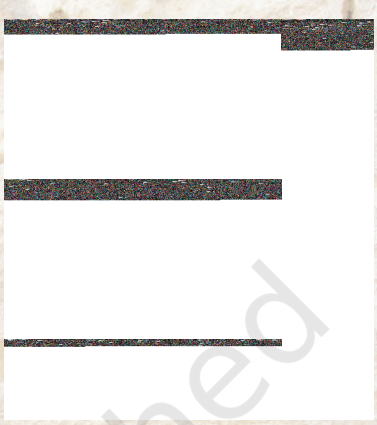
© NCERT not to be republished

పూర్వీకుల జీవితాలు

హరప్పా ప్రజలు తయారు చేసిన మరియు ఉపయోగించిన అనేక వస్తువులను పురావస్తు శాస్త్రవేత్తలు కనుగొన్నారు.

రోజువారీ ఉపయోగ వస్తువులు

పటం 6.14-1 (పైన), 6.14-2 (కుడి). కంచు అద్దం; ఒక ఎర్రకోట కుండ (రెండూ ధోలావీరా నుండి)

పటం 6.14-3 (పైన), 6.14-4 (కుడి). కొన్ని రాతి బరువులు; ఒక కాంస్య ఉలి (రెండూ ధోలావీరా నుండి)

పటం 6.14-5, 6.14-6. సుమారు 25 సెంటీమీటర్ల పొడవు (ధోలావీరా నుండి) ఒక రాతిపై చెక్కబడిన గేమ్బోర్డ్: ఒక ఎర్రకోట విజిల్, సుమారు 4 సెంటీమీటర్ల పొడవు (రాజస్థాన్లోని కరణ్పురా నుండి). పెద్దలు మరియు పిల్లలు ఇద్దరినీ వినోదభరితంగా ఉంచడానికి హరప్పన్లు అనేక ఆటలు మరియు బొమ్మలను రూపొందించారు!

© NCERT not to be republished

పటం 6.15-1, 6.15-2, 6.15-3. 'ప్రీస్ట్ కింగ్' అని పిలువబడే ఒక వ్యక్తి యొక్క విగ్రహం (ఈ వ్యక్తి ఎవరో తెలియనప్పటికీ); స్వస్తిక్ చిహ్నాన్ని చూపించే ముద్ర; ఎత్తైన వేదికపై కూర్చున్న మూడు ముఖాల దేవతను వర్ణించే ముద్ర, చుట్టూ శక్తివంతమైన జంతువులు

పటం 6.15-4, 6.15-5, 6.15-6. మొహెంజొదారోకు చెందిన 'డ్యాన్సింగ్ గర్ల్' అనే కాంస్య విగ్రహం (దీని ఎత్తు 10.8 సెంటీమీటర్లు); 'నమస్తే'లో కూర్చున్న పెద్రకోట విగ్రహం; కుండ అడుగున (లోథాల్ నుండి) నీరు త్రాగడానికి తెలివైన మార్గాన్ని కనుగొన్న దాహంతో ఉన్న కాకి కథను చెప్పే కుండపై ఒక డిజైన్.

© NCERT not to be republished

దాని గురించి ఆలోచించండి

' 100 మరియు 101 పేజీలలోని వస్తువులను - లేదా ఈ అధ్యాయంలోని మరేదైనా చిత్రాలను చూస్తే - హరప్పా వాసులకు జీవితంలోని ఏ కార్యకలాపాలు లేదా అంశాలు ముఖ్యమైనవో మీరు గుర్తించగలరా?

అవేంటో అనేషిద్దాం

→ లోథాల్ కుండలో దొరికిన కథను నింపండి. మీ దృష్టిలో ఇలాంటి కథ 4,000 సంవత్సరాలకు పైగా ఎలా గుర్తుండిపోయింది?

→ 'డ్యాన్సింగ్ గర్ల్' విగ్రహాన్ని పరిశీలించండి. విగ్రహం వ్యక్తీకరించే వైఖరి గురించి మీరు ఏమి చెబుతారు? ఆమె గాజులు ఒక చేయి మొత్తాన్ని కప్పి ఉంచడాన్ని గమనించండి, ఇది ఇప్పటికీ గుజరాత్ మరియు రాజస్థాన్ లోని కొన్ని పాంతాలలో కనిపిస్తుంది. ఈ అధ్యాయంలో ఈ విధంగా ధరించిన గాజులను మరెక్కడ చూడవచ్చు. దీన్ని బట్టి మనం ఏ నిర్ధారణకు రావాలి?

ముగింపు లేదా కొత్త ఆరంభమా?

క్రీస్తుపూర్వం 1900 ప్రాంతంలో ఈ సింధు-సారస్వత నాగరికత, ఇన్ని విజయాలు సాధించినప్పటికీ, విచ్ఛిన్నం కావడం ప్రారంభమైంది. నగరాలు ఒక్కొక్కటిగా నిర్మానుష్యంగా మారాయి. నివాసితులు ఎవరైనా మిగిలి ఉంటే, వారు మారిన వాతావరణంలో గ్రామీణ జీవనశైలిని అవలంబించారు - మునుపటి ప్రభుత్వం లేదా పరిపాలన ఇప్పుడు ఉనికిలో లేదని అనిపిస్తుంది. క్రమేపీ హరప్పా వాసులు వేలల్లో కాకపోయినా వందల సంఖ్యలో చిన్న చిన్న జనావాసాల్లో చెల్లాచెదురుగా పడిపోయారు.

దాని గురించి ఆలోచించండి

పట్టణ జీవనశైలి కంటే గ్రామీణ జీవనశైలి ఆహారం మరియు నీటికి సులభంగా ప్రాప్యతను ఇస్తుంది కాబట్టి హరప్పా ప్రజలు గ్రామీణ జనావాసాలకు తిరిగి వచ్చారు. అప్పుడు కూడా ఇప్పుడున్నట్లే పట్టణాలు ఆహారం, కొన్నిసార్లు నీరు అందించడానికి గ్రామాలపై ఆధారపడేవి.

ఈ క్షీణతకు కారణమేమిటి? పురావస్తు శాస్త్రవేత్తలు అనేక అంశాలను ప్రతిపాదించారు. చాలా కాలం క్రితం, యుద్ధాలు లేదా దండయాత్రలు

© NCERT not to be republished

నగరాలను నాశనం చేసి ఉండవచ్చని భావించారు, కాని యుద్ధం లేదా దండయాత్ర యొక్క జాడ లేదు. వాస్తవానికి, హరప్పా వాసులు ఎటువంటి సైన్యాన్ని లేదా యుద్ధ ఆయుధాలను ఉంచినట్లు కనిపించడం లేదు; సాక్ష్యాధారాల విషయానికొస్తే, ఇది సాపేక్షంగా శాంతియుత నాగరికతగా కనిపిస్తుంది.

ప్రస్తుతం రెండు అంశాలు ఏకాభిప్రాయానికి వచ్చాయి. మొదటిది, క్రీస్తుపూర్వం 2200 నుండి ప్రపంచంలోని చాలా భాగాన్ని ప్రభావితం చేసిన వాతావరణ మార్పు, వర్షపాతం తగ్గడానికి మరియు పొడి దశకు కారణమైంది. ఇది వ్యవసాయాన్ని మరింత కష్టతరం చేస్తుంది మరియు నగరాలకు ఆహార సరఫరాను తగ్గిస్తుంది. రెండవది, సరస్వతీ నది దాని మధ్య పరీవాహక ప్రాంతంలో ఎండిపోయింది; అకస్మాత్తుగా, అక్కడి నగరాలు, కలిబంగన్ లేదా బనవాలీ వంటివి వదిలివేయబడ్డాయి. ఇతర కారణాలు ఉండవచ్చు, కానీ ఈ రెండూ మన శ్రేయస్సు కోసం వాతావరణం మరియు పర్యావరణంపై ఎంత ఆధారపడతామో గుర్తు చేస్తాయి.

నగరాలు కనుమరుగైనప్పటికీ, హరప్పా సంస్కృతి మరియు సాంకేతిక పరిజ్ఞానం చాలావరకు మనుగడ సాగించాయి మరియు భారతీయ నాగరికత యొక్క తదుపరి దశకు బదిలీ చేయబడ్డాయి, దీనిని మనం భవిష్యత్తు అధ్యాయంలో అన్వేషిస్తాము.

మనం ముందుకు సాగే ముందు...

- → సింధు, హరప్పా లేదా సింధు-సరస్వతి నాగరికత ప్రపంచంలోని పురాతన నాగరికతలలో ఒకటి. దాని నివాసులైన హరప్పా ప్రజలు సమర్థవంతమైన నీటి నిర్వహణ, వైవిధ్యమైన హస్తకళలు మరియు చురుకైన వాణిజ్యంతో ప్రణాళికాబద్ధమైన నగరాలను సృష్టించారు.
- → ఉత్పాదక వ్యవసాయం వివిధ రకాల పంటలను నగరాలకు తీసుకువచ్చింది.
- → నాగరికత చివరికి క్షీణించింది, బహుశా వాతావరణ మరియు పర్యావరణ మార్పుల కారణంగా; ప్రజలు గ్రామీణ జీవనశైలికి తిరిగి వచ్చారు.

© NCERT not to be republished

ప్రశ్నలు, కార్యకలాపాలు మరియు ప్రాజెక్టులు

1. ఈ అధ్యాయంలో అధ్యయనం చేసిన నాగరికతకు అనేక పేర్లు ఎందుకు ఉన్నాయి? వాటి ప్రాముఖ్యతను చర్చించండి.
2. ఇండస్-సారస్వత నాగరికత సాధించిన కొన్ని విజయాలను క్రోడీకరించి సంక్షిప్త నివేదిక (150 నుండి 200 పదాలు) రాయండి.
3. మీరు హరప్పా నగరం నుండి కాలిబంగన్ వరకు ప్రయాణించాలని ఊహించుకోండి. మీకు ఏ ఎంపికలు ఉన్నాయి? ప్రతి ఎంపికకు ఎంత సమయం పడుతుందో మీరు అంచనా వేయగలరా?
4. నేటి భారతదేశంలో ఒక హరప్పా పురుషుడు లేదా స్త్రీని సగటు వంటగదికి తీసుకువెళుతున్నారని అనుకుందాం. వారి కోసం ఎదురు చూస్తున్న నాలుగైదు పెద్ద ఆశ్చర్యాలు ఏమిటి?
5. ఈ అధ్యాయంలోని అన్ని చిత్రాలను చూసి, మన 21 శతాబ్దం లో ఇప్పటికీ సుపరిచితంగా అనిపించే ఆభరణాలు / హావభావాలు / వస్తువుల జాబితాను తయారు చేయండి.
6. ధోలావీరా వద్ద రిజర్వాయర్ల వ్యవస్థ ఏ మనస్తత్వాన్ని ప్రతిబింబిస్తుంది?
7. మొహెంజోదారోలో ఇటుకలతో నిర్మించిన సుమారు 700 బావులను లెక్కించారు. అవి అనేక శతాబ్దాలుగా క్రమం తప్పకుండా నిర్వహించబడుతున్నాయి మరియు ఉపయోగించబడుతున్నాయి. దాని పర్యవసానాలను చర్చించండి.
8. హరప్పా వాసులు అధిక పౌర స్పృహను కలిగి ఉన్నారని తరచుగా చెబుతారు. ఈ ప్రకటన యొక్క ప్రాముఖ్యతను చర్చించండి. మీరు దానితో ఏకీభవిస్తారా? ఈ రోజు భారతదేశంలోని ఒక పెద్ద నగరంలోని పౌరులతో పోల్చండి.

© NCERT not to be republished